

CZU: 37.03:005.311.6

MODELUL RAȚIONAL-NORMATIV ÎN PROCESUL DECIZIONAL

Mirela SPIȚĂ, doctorand,
UPS "Ion Creangă" Chișinău, RM

Abstract. *This article proposes a definition of the decision model, a classification of decision models according to four criteria and the analysis of the rational-normative model, which considers the description of the model and its characteristics, of aspects of decision rationality approach, the qualities of rational decision, the decision rationality criteria, the definition of the concept of limited rationality and establishing the profile of the rational decision maker. The article brings perspectives for establishing the profile of the decision-making student who adopts the model of rational-normative decision.*

Key words: *decision model, rational-normative model, the qualities of rational decision, decision rationality criteria, features of rational decision-maker, limited rationality.*

De ce modele decizionale?

Modelele decizionale au cunoscut un punct de apariție în a doua jumătate a secolului al XX-lea, din nevoia de a lărgi zona de aplicare a ansamblului metodelor, procedeele și regulilor de urmat în procesul decizional din domeniul economic în cel al deciziei umane. Modelul decizional a fost definit de Cerghit drept un punct de plecare în procesul decizional, o punere rapidă în aplicare a unui traseu decizional, cu scopul de evitare a dificultăților și erorilor decizionale. Nu presupune șablonare și standardizare, ci identificarea unei forme personale și eficiente de luare a deciziei în mod creativ [apud 4, p.63]. O altă abordare aparține lui Cojocaru, care menționează că modelul este o reprezentarea a unei situații reale sau o teorie cu privire la luarea deciziei. [apud 4, p.63], care conduce către o aplicare rapidă a unor tehnici în scopul de a facilita procesul decizional, iar Vîrgă menționează că modelele reflectă procesul luării deciziilor în lumea reală [6, p. 92].

Teoreticienii au clasificat modelele decizionale, în funcție de următoarele criterii:

- Criteriul care are în considerare comportamentul decidentului [2, p. 118]:
- Modelul rațional-normativ (decidentul echilibrează costurile deciziei cu beneficiile acesteia);
- Modelul activ-participativ (decidentul aflat la vârf de management apelează la alegerea soluției optime prin implicarea personalului unei organizații);
- Modelul adoptării strategice a deciziei (decidentul aflat la vârf de management adoptă decizia incluzând modelele precizate anterior);
- Modelul reprezentărilor alternative (decidentul procesează decizia în două faze: selecție și evaluare);
- Teoria dublului proces (decidentul apelează la două categorii de sisteme de procesare cognitivă);

- Criteriul mijloacelor decizionale și a modalităților de întemeiere a deciziilor, promovat de Smirnov [apud 5]:
- Decizii pe baza procedurilor formale, adoptate în sfera operativă;
- Decizii pe baza informațiilor și a unor modele previzionale, adoptate în sfera planificării;
- Criteriul tradiției [6]:
- Modelul rațional-economic (respectarea etapelor procesului decizional care va conduce spre o decizie rațională, bazată pe modele euristice, pe judecată și pe cunoaștere tacită);
- Modelul prescriptiv (precizează modul de comportament uman/ stilurile decizionale în diferite contexte);
- Modelul strategiei normative (analiza utilității multiatribuite);
- Modelul descriptiv (vizează modalitatea individuală de adoptare a unei decizii și se referă la teoria comportamentală în luarea deciziei/ model administrativ și la teoria organizațională în luarea deciziei);
- Criteriul circumstanțelor: [6, p.92]
- Modele de proces (ilustrează decizia ca o însușire de activități):
- Modelul Noble (Noble și Mullen) - decizia este luată în funcție de estimarea situației problematice [apud 6];
- Modelul Klein (Calderwood, Crandall și Klein) - decizii bazate pe recunoaștere; situații tipice duc la acțiuni tipice [apud 6];
- Modelul Montgomery (Montgomery și Severson) - model de căutare a dominației [apud 6];
- Teoria imaginii (Beatch și Mitchell) - conceptele de bază sunt imagini [apud 6];
- Modele tipologice (clasifică procesele de luare a deciziei în intuitiv și analitic și prezintă situația în care se folosește fiecare tip):
- Modelul Ramussen, (Ramunssen) al controlului prin cunoaștere [apud 6];
- Teoria cunoașterii continue (Hammond, Luck, Steward) - deciziile precise apar pe un continuu cognitiv [apud 6];
- Acțiunea determinată argumentativ (Lipshitz) - alegerea logică, potrivirea și reevaluarea reprezintă modalități cuprinzătoare de generare a deciziei [apud 6].

Modelul rațional-normativ

Teoria alegerii raționale este „o concepție despre suflet, rațiune, emoție, acțiune, lume, libertate și autonomie” care conduce spre tiparul ideatic al deciziei platoniene [7, p. 51].

Având în vedere că decizia este un proces generat de apariția unei probleme a cărei rezolvare implică adoptarea unui set de măsuri luate prin alegerea celei mai eficiente soluții fără a atrage după sine factorul uman în dezbateră problema decizională, în modelul rațional-normativ decidentul operează cu acțiuni precise, cu norme cu caracter absolut, respectând legislația în vigoare. Aceasta are drept consecință adoptarea unei soluții eficiente, care să conducă spre împlinirea obiectivelor propuse în faza de început a procesului decizional, a criteriilor și a rezultatelor așteptate. Teoria alegerii rațional-normative presupune că decidentul echilibrează costurile deciziei cu beneficiile acesteia, comportamentul conducând spre maximizarea eficienței. În acest sens, se poate menționa că aplicarea modelului rațional-normativ are drept avantaj împlinirea obiectivelor prin adoptarea de soluții eficiente.

Modelul rațional-normativ are ca punct de start modelul agentului rațional, cunoscut și sub denumirea de model clasic sau perspectiva standard [2, p. 20], în care decidentul este prezentat ca un tip care apelează la argumente și adoptă decizii în conformitate cu obiectivele propuse, însoțite de criterii formale relevante care iau în considerare regulile logicii, ale argumentării, ale probabilității. Raționalitatea este abordată sub aspect *formal*, aspect care are în vedere relațiile ce se stabilesc între variabilele implicate în procesul decizional, referindu-se la natura criteriilor de adecvare rațională, și *instrumental*, care se referă la aria de acțiune a deciziei și are în vedere apelarea la mijloace optime în funcție de obiectivele stabilite și de scopul propus. Modelul presupune că decidentul deține competențe de gândire rațională pe care le utilizează în vederea analizei alternativelor care să conducă spre maximizarea împlinirii scopului. Acest model asociază teoria deciziei cu aspecte din teoria jocurilor, a probabilităților, ceea ce conduce la ideea că modelul rațional-normativ se bazează pe un model matematic dezvoltat din domeniul economic, financiar [2, p. 78]. În cadrul modelului matematic, se poate face referire la trei aspecte subiective/ presupuziții: *individualismul metodologic*, care presupune că toate acțiunile decidentului sunt canalizate spre obținerea de eficiență maximă a utilității individuale; *cerința optimalității* se referă la faptul că decidentul va alege în mod repetat cele mai bune alternative, în urma analizei informațiilor colectate și presupune că decidentul are capacitatea de procesare corectă a acestora; *egocentrismul*, care implică faptul că decidentul este interesat de avansarea propriilor interese și maximizarea propriei utilități. Teoreticienii care promovează modelul raționalității-normative (ex. Peter Abell) menționează că cele trei supoziții explică comportamentul celei mai mari părți a decidenților din domeniul economic, presupunând că acesta este relevant pentru decidentul din oricare alt domeniu, din moment ce structura umană rămâne aceeași [apud 2]. Pentru obiectivism în decizie, teoreticienii (ex. Searle) propun criterii formale de adecvare rațională, care au în vedere organizarea actelor intenționale care formează actul decizional, în care decidentul se raportează la propriile preferințe în raport cu alegerea soluției optime [apud 2, p.85]: *completitudine* – timpul limitat, multilateralitatea informațiilor, limitarea capacităților de prelucrare conduc spre ideea că decizia nu este adoptată pe baza unei ierarhizări totale a preferințelor, ceea ce nu implică neapărat iraționalitatea decidentului; ca urmare, actul decizional ia în considerare ierarhizarea parțială a unor preferințe și a unor obiective lipsite de consistență; *reflexivitate* – derivă din criteriul completitudinii și presupune ierarhizarea perechilor de preferințe clar delimitate din complexitatea existentă, decidentul intervenind în stabilirea ierarhiei, în schimbarea ei, în îndepărtarea unora dintre preferințe; *tranzitivitate* – criteriul este ilustrat de Paradoxul lui Arrow (se aleg preferințe dintr-o complexitate de preferințe, ceea ce conferă particularitate individuală setului de preferințe ales și, respectiv, setului de consecințe ale alegerii; alegerilor individuale tranzitive nu li se aplică proceduri de agregare tranzitivă) și de Paradoxul lui Condorcet (decidentul ordonează preferințele agregate); *continuitate* – se presupune că decidentul manifestă alegere continuă a aceluiași set de preferințe, dat fiind faptul că în practică stabilirea preferințelor are caracter discontinuu din cauza limitărilor informaționale, limitărilor cognitive existente în fiecare proces decizional. Stabilirea preferințelor este presupunere a raționalității instrumentale, decidentul alegând setul de mijloace în raport cu scopul deciziei sale. Raportarea raționalității la comportamentul uman legat de împlinirea unui comportament maximizator este nepotrivită comportamentului, în ansamblul său. James March stabilește un set de presupuneri legate de o

decizie luată în condiții reale, nicidecum ideatice: preferințele sunt absolute, fără a fi verificată raționalitatea lor; preferințele sunt relevante, ilustrate prin decizii individuale; preferințele sunt consistente, raportate la volumul de informații pe care le are decidentul; preferințele sunt bine precizate, decidentul fiind singurul care stabilește gradul de împlinire a scopului deciziei; preferințele sunt exogene, decidentul având tendința de atenuare, modificare, suprimare, evitare a preferințelor care vizează obiective irealizabile, reducând astfel disonanța cognitivă. Această din urmă calitate a preferințelor amintește de abordarea reduționistă, raționalitatea implicând capacitatea decidentului de a face ordonări limitative ale preferințelor datorată imposibilității de a echilibra obiectivele dorite cu valorile care sunt radical diferite [2, p. 101]. În acest model decizional, afectele decidentului sunt îndepărtate. Deși prezente în actul decizional, afectele sunt considerate factor perturbator în decizie, implicarea lor în proces conducând la o deviere a proceselor cognitive implicate în actul decizional [3]. Pentru înlăturarea consecințelor neintenționate ale soluției alese, Jon Elster propune condiții de optimizare a deciziei: în cadrul procesului, decidentul folosește mijloacele pentru împlinirea propriilor dorințe; este necesar ca opiniile decidentului să fie raționale, nedeterminate de emoții, de impulsuri de moment; în procesul decizional de ține cont de cantitatea optimă de informații acumulate, fără ca strângerea acestora să implice costuri mari [2, p.107].

Conchidem, afirmând că raționalitatea deciziei este raportată la contextul decizional, în strânsă legătură cu normele de raționalitate, neținând seama în mod limitativ de raportarea la criteriile raționalității care vizează modul în care decidentul stabilește setul de preferințe și legătura dintre acestea și rezultatele alegerilor sale.

Brâncoveanu Romulus stabilește calitățile unei decizii raționale. Decizia rațională ia în considerare dorințele decidentului de a atinge un scop, anularea intereselor decidentului transformând decizia într-o decizie irațională; în decizia rațională, decidentul analizează și se adaptează la cumulul de informații pe care le-a colectat în timpul procesului decizional, desconsiderarea lor conducând la o decizie irațională; în decizia rațională, decidentul ia în considerare probabilitățile relevante; decizia rațională este în consens cu scopul urmărit, cu obiectivele stabilite; este productivă, conducând la efectele dorite de decident; se adaptează la contextul decizional la care este necesar să răspundă. În situația în care decizia produce efecte contrare așteptărilor, se poate spune că decizia a fost irațională doar în situația în care efectele sunt cauzate de aspectele pentru care decidentul a optat sau dacă efectele erau previzibile în momentul analizei informațiilor existente la acel moment. Așadar, raționalitatea poate fi înțeleasă ca potrivire corespunzătoare a deciziei la contextul dat [1]. Ideea este susținută de Popa, care, în contextul deciziei raționale vorbește despre temei, despre argument și adecvare ca marcatori ai raționalității deciziei. [2, p. 14] Decizia bazată pe argumente, libertatea decidentului de a își schimba comportamentul în funcție de argumentele emise, discutarea semnificației scopurilor pe care le urmărește sunt componente ale unui proces decizional rațional, evaluat ca atare în egală măsură prin raportarea la criteriile raționalității, mai devreme enunțate, și prin raportarea la nivelul structurilor cognitive ale decidentului, implicate în actul decizional. Simion susține că în evaluarea deciziei raționale se ține cont de alte două aspecte: raționalitatea procedurală, cu referire la modul în care se iau deciziile, și raționalitatea substanțială, care privește conținutul deciziilor [apud 6, p. 69] Raționalitatea procedurală presupune accesul decidentului la setul de informații care să îi permită un comportament rațional reflectat printr-o

alegere optimă determinată de compoziția contextului decizional și de propriile capacități care cunosc limitări cognitive.

Apare iraționalitate în situația în care, ținând cont de capacitatea limitativă a decidentului, informațiile sunt eronat gestionate. Alfred Ayer trage concluzia: „Dat fiind că majoritatea deciziilor se iau în condiții de incertitudine, a fi capabil să îți seama de probabilități este un lucru definitoriu pentru raționalitate. A fi irațional înseamnă nu numai să faci evaluări incorecte sau fără nici un fundament al adevărului și falsității, ci și a nu reuși să iei în considerare probabilitățile” [apud 1, p. 70]. În același timp, Popa susține ideea că iraționalitatea este „renunțarea la încercarea de a construi opinii corecte, care corespund stărilor de fapt, sau decizii și comportamente adecvate, care răspund preferințelor, dorințelor, nevoilor identificate sau urmăresc realizarea scopurilor propuse” [2, p. 14].

Analizând modelul rațional-normativ în decizie, specialiștii menționează un set de dezavantaje. Un prim dezavantaj este descris de C. Voinea: aplicând modelul rațional-normativ, decidentul adoptă decizii pentru rezolvarea problemei, fără a lua în considerare opiniile celor din jur și fără a examina cu atenție motivul apariției problemei, calitatea actului decizional depinzând, în acest sens, de experiența personală și profesională a decidentului [7]. Green și Shapiro fac referire la un alt dezavantaj: modelul presupune „teoretizarea post-hoc” care conduce la ideea conform căreia decidentul explică apariția situației problematice care produce efecte în trecut prin manipularea ipotezelor pe care le are la dispoziție [apud 2, p.81].

Prezentarea de mai sus conduce spre analiza unui alt aspect, legat de întrebarea: Care este profilul decidentului rațional? Trăsăturile care definesc decidentul rațional se înscriu între următoarele caracteristici, legate direct de comportamentul adaptativ sau de conduita adecvată specifică deciziei raționale: decidentul rațional este conștient de propriile interese; are capacitatea de stabilire a priorității intereselor personale; acțiunile sunt bazate pe ierarhia propriilor preferințe logice sau coerente/ manifestă preferințe ale preferințelor logice sau coerente; își stabilește scopul și obiectivele în legătură cu interesele personale; raționamentul se bazează pe convingeri raționale dobândite în urma analizei critice a informațiilor de care dispune, colectate cu costuri minime; îndeplinește scopurile propuse; are capacitatea de a aproxima costurile acțiunilor pe care le întreprinde reflectate asupra sa, asupra persoanelor cărora li se adresează propria decizie și asupra altor persoane decât cele vizate inițial; urmărește minimizarea costurilor și maximizarea beneficiilor întru împlinirea cu prioritate a propriilor interese, folosind mijloace adecvate scopurilor; studiază amănunțit propriile acțiuni, mijloace, consecințe.

În situația în care decidentul cunoaște o limitare a capacităților cognitive, afirmă Simion, apare ideea de raționalitate limitată, care implică euristici care vor fi aplicate în folosirea informațiilor necesare rezolvării problemei [apud 6, p. 75]. Dintre capacitățile cognitive implicate în actul decizional, amintim doar despre atenția conștientă, despre memoria de lucru și despre judecata euristică. Atenția conștientă este una dintre resursele limitate de care dispune decidentul. Acesta poate fi selectiv în ceea ce privește prelucrarea informației, atenția poate fi influențată/ afectată de emoții. Euristică aplicată este atenția selectivă, care presupune identificarea aspectelor relevante. Este un mecanism de alegere simplificat, care poate conduce spre decizii optime, susțin Johnson și Payne [apud 6, p.76]. Memoria de lucru, în egală măsură cu memoria de lungă durată, sunt implicate în procesul de colectare de informații în mediul

extern și în mediul intern. O informație dintr-un mediu poate fi premisă a descoperirii altei informații. De menționat că dobândirea de noi informații se poate limita la cunoașterea existentă, ceea ce conduce spre aplicarea de euristici pentru procesarea informațiilor: Card, Mora, Newell menționează căutarea într-o arie în care există o mare probabilitate de găsite a informațiilor [apud 6, p. 77]. Judecata conduce decidentul spre utilizarea unor mecanisme în vederea atenuării efectelor nedorite determinate de capacitățile cognitive limitate: redefinirea problemei, utilizarea repertoriilor dobândite în experiența anterioară, proceduri de simplificare a colectării de informații.

Studiul prezent creează contextul stabilirii profilului elevului decident care adoptă modelul deciziei rațional-normative.

BIBLIOGRAFIE

1. BRÂNCOVEANU, R. (coord.). Managementul cunoașterii, București: Editura Universității din București, 2007, 318 p. ISBN 978-973-737-391-5
2. POPA, F. Raționalitate și decizie, București: Editura ASE, 2011, 197 p. ISBN 978-606-505-400-4
3. SPIȚĂ, M. Constructe psihologice, psihofizice și cognitive implicate în procesul decizional la elevul adolescent. În Probleme ale științelor socio umanistice și modernizării învățământului”, conferință științifică internațională (2020 ; Chișinău)., Seria 22 : [în vol.] /coordonare științifică: Igor Racu, Silvia Chicu ; colegiul de redacție: Vîrlan Maria [et al.]. [Chișinău]: S. n., 2020 (Tipogr. UPS ”Ion Creangă”). ISBN 978-9975-46-449-9.Vol. 1. – 2020. – 400 p.
4. TOMA, S. Profesorul factor de decizie, București: Editura Tehnică, 1994, 107 p. ISBN 973-31-0648-8
5. TUDOSESCU, I.; POPA, C.; FLOREA, M. Acțiune, decizie, responsabilitate. Studii de praxiologie, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 202 p.
6. VÎRGĂ, D. Decizie și schimbare organizațională, Timișoara: Editura Universității de Vest, 2007, 216 p. ISBN 978-973-125-117-2
7. VOINEA, C. O istorie a deciziei, București: Ars Docenti, 2009. ISBN 978-973-558-419-1. Vol. 1: Imaginarul decizional antic, 2009. ISBN 978-973-558-417-7